

Marek Sikorski
Akademia Marynarki Wojennej

ROZWAŻANIA O KWALIFIKACJACH PEDAGOGICZNYCH NAUCZYCIELA

STRESZCZENIE

W literaturze przedmiotu kwalifikacje pedagogiczne nauczycieli są interpretowane w sposób dość różnorodny. Nierzadko utożsamiane są z poziomem wiedzy i umiejętności niezbędnych do prowadzenia pracy dydaktyczno-wychowawczej z młodzieżą. W nowszych opracowaniach coraz częściej opisywane są w kategoriach kompetencji czy standardów kompetencji.

W artykule dokonano przeglądu proponowanych przez autorów komponentów kwalifikacji pedagogicznych współczesnych nauczycieli. Charakteryzują się one dużą wielowymiarowością i interdyscyplinarnością w zakresie wynikających z nich wymagań. Autorzy zwracają uwagę na konieczność wzbogacania kwalifikacji pedagogicznych nauczycieli o nowe kompetencje, do których zaliczają kompetencje psychologiczne, interpersonalne i ogólnopedagogiczne, a także kompetencje pragmatyczne, komunikacyjne, współdziałania, kreatywne, metodyczne, informacyjno-medialne i moralne oraz postulacyjne i realizacyjne.

W zakończeniu przedstawiono wnioski dotyczące kształcenia i doskonalenia kwalifikacji pedagogicznych nauczycieli. Wśród treści programowych powinny się znaleźć te wszystkie zagadnienia pedagogiczne, psychologiczne, socjologiczne oraz z teorii komunikowania społecznego i obszaru dydaktyki innowacyjnej bazującej na heurystyce myślenia i działania ludzkiego, które umożliwią współczesnym nauczycielom funkcjonowanie w ciągle zmieniającej się rzeczywistości społeczno-zawodowej oraz twórcze jej przeobrażanie.

WSTĘP

Celem artykułu jest analiza porównawcza poglądów różnych autorów dotyczących kwalifikacji pedagogicznych nauczycieli szkoły współczesnej, szczegółowa charakterystyka wybranych kompetencji zawodowych oraz wskazanie kierunków zmian w zakresie kształcenia i doskonalenia nauczycieli. Nauczyciel bowiem jest kluczem do właściwego funkcjonowania systemu edukacyjnego i szkolnego, od jego

kompetencji, motywacji i cech osobowościowych, a więc szeroko pojętych kwalifikacji, zależą w dużym stopniu efekty kształcenia i wychowania.

Nauczyciel według W. Okonia to osoba, która jest wykwalifikowana do nauczania i wychowywania dzieci, młodzieży i dorosłych. Nauczyciel kształci, wychowuje, rozwija znajdujących się pod jego opieką uczniów (dzieci, młodzież, dorośli). Efekt jego pracy zależy między innymi od uczniów, programu edukacji (tj. kształcenia i wychowania) oraz od jej zewnętrznych warunków, lecz przede wszystkim od samego nauczyciela¹. Podobną definicję znajdziemy w *Leksykonie Pedagogika*. Tu nauczyciel to odpowiednio przygotowany specjalista do pracy dydaktyczno-wychowawczej w instytucjach oświatowo-publicznych i niepublicznych (przedszkolach, szkołach różnych typów, placówkach pozaszkolnych)². Z kolei według S. Wołoszyna nauczyciel to wychowawca lub inny pracownik pedagogiczny powołany na takie stanowisko w szkołach oraz innych placówkach szkoleniowych i oświatowych, wychowawczych, opiekuńczo-wychowawczych, leczniczych itp.³

Wszelkie idee dydaktyczne, cele, treści, metody i zasady kształcenia i wychowania nie działają automatycznie, lecz realizują się i ożywiają dzięki działalności nauczyciela. Osoba i osobowość nauczyciela, jego przygotowanie i kwalifikacje zawodowe, autorytet i postawa ideowo-moralna odgrywają decydującą rolę w procesie nauczania i uczenia się. Nauczyciel jest bowiem organizatorem, kierownikiem i opiekunem tego procesu⁴.

Według W. Okonia „nie ma na świecie takiego systemu edukacyjnego, który by lekceważył rolę nauczyciela w procesie edukacji. Mimo że są między tymi systemami znaczne różnice, panuje w nich zgoda co do tego, że dobre kształcenie i dobre wychowanie może być dziełem dobrego nauczyciela-wychowawcy”⁵.

CECHY DOBREGO NAUCZYCIELA

W tym miejscu nasuwa się pytanie: W jakich kategoriach pojęciowych opisywać dobrego nauczyciela?

¹ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1987, s. 76.

² *Leksykon Pedagogika*, red. B. Milerski, B. Śliwerski, PWN, Warszawa 2000, s. 131.

³ Tamże, s. 133.

⁴ *Pedagogika (podręcznik dla kandydatów na nauczycieli)*, red. B. Suchodolski, Warszawa 1980, s. 698.

⁵ W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Wydawnictwo Żak, Warszawa 1996, s. 423.

Rozważania można rozpocząć od przypomnienia, że myśl pedagogiczna zawsze wiele uwagi poświęcała osobie nauczyciela i jego roli, że w miarę postępu badań pedagogicznych w czasach najnowszych zaczęły rozwijać się także naukowe badania nad nauczycielem i zagadnieniami zawodu nauczycielskiego, w związku z czym od kilku dziesięcioleci mówi się o odrębnej gałęzi wiedzy o nauczycielu, którą nazywa się *pedeutologią* (gr. *paideutés* = nauczyciel-wychowawca)⁶.

Początkowo badania nad osobą nauczyciela i jego kwalifikacjami koncentrowały się na tzw. talencie pedagogicznym decydującym o byciu dobrym nauczycielem. Na uwagę zasługuje tu praca W. Okonia *Osobowość nauczyciela*, w której znajdujemy rozprawy o nauczycielu wybitnych polskich psychologów i pedagogów, między innymi J. W. Dawida, Z. Mysłakowskiego, S. Szumana, i S. Baleya. Charakterystycznym dla tych autorów było to, że zajmowali się poszukiwaniem i projektowaniem pożądanych cech nauczycieli mieszczących się w pojęciach tzw. duszy nauczycielstwa, talentu pedagogicznego i osobowości nauczyciela.

Według J. W. Dawida na istotę duszy nauczycielstwa składają się takie cechy nauczycieli, jak miłość dusz ludzkich, potrzeba doskonałości, poczucie odpowiedzialności i obowiązku, wewnętrzna prawdziwość oraz moralna odwaga. Natomiast Z. Mysłakowski uważał, że dominującą cechą talentu pedagogicznego jest kontaktowość, a jej tło stanowią: żywość wyobraźni, instynkt rodzicielski, zdolność do wyrażania uczuć i nastawienie psychiki na zewnątrz. Z kolei według S. Szumana osobowość doskonałego nauczyciela tworzą dwa elementy: pierwszym jest to, co nauczyciel-wychowawca posiadał i ma do rozdania; drugim – sposób rozdawania, zwłaszcza umiejętność oddziaływania na innych. Najistotniejszą cechą osobowości nauczyciela według S. Baleya jest zdolność wychowawcza, będąca swoistym zbiorem cech umożliwiających wychowywanie. Należą do nich przychylność dla wychowanków, rozumienie ich psychiki, potrzeba obcowania z ludźmi, cierpliwość, takt pedagogiczny, powinowactwo duchowe z dziećmi, respektowanie indywidualności, swoiste zdolności artystyczne⁷.

Trudności związane ze zdefiniowaniem tych pojęć oraz ustaleniem ich źródeł zniechęciły *pedeutologów* do tak ukierunkowanych badań i poszukiwania ideału osobowego. W latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia uwaga badaczy zaczęła skupiać się na kategorii bardziej praktycznej i mierzalnej, a mianowicie na przydatności zawodowej nauczyciela. Szala ciężkości i istotności została ewolucyjnie

⁶ *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1993, s. 585.

⁷ Zob. W. Okoń, *Osobowość nauczyciela*, rozprawy J. W. Dawida, Z. Mysłakowskiego, S. Szumana, M. Kreutza, S. Baleya, opracowanie i wstęp W. Okoń, Warszawa 1962.

przesunięta z cech i dyspozycji wrodzonych na właściwości nabyte (kwalifikacje, kompetencje, umiejętności i inne)⁸.

KWALIFIKACJE I KOMPETENCJE NAUCZYCIELA

W literaturze pedagogicznej, psychologicznej i prakseologicznej trudno znaleźć jednoznacznie zdefiniowane pojęcie kwalifikacji pedagogicznych nauczyciela. Natomiast jest tam wiele różnorodnych poglądów i definicji dotyczących takich terminów, jak kwalifikacje zawodowe, kompetencje czy umiejętności. W. Okoń przez kwalifikacje zawodowe rozumie zakres i jakość przygotowania niezbędnego do wykonywania jakiegoś zawodu. Na kwalifikacje zawodowe składają się następujące czynniki: poziom wykształcenia ogólnego, wiedza zawodowa, umiejętności zawodowe, a zwłaszcza stopień wprawy oraz umiejętności organizowania i usprawniania pracy, uzdolnienia i zainteresowania zawodowe. Kwalifikacje zawodowe określane są na podstawie taryfikatorów, które podają wykaz norm czynności zawodowych niezbędnych na zajmowanym stanowisku⁹. W ramach pedagogiki pracy kwalifikacje określa się jako układ umiejętności umysłowych i praktycznych opartych na odpowiadających im układach wiedzy teoretycznej i praktycznej, dostosowanych do skutecznego rozwiązywania różnych, lecz określonych zadań oraz celowo ukształtowanych cech psychofizycznych człowieka, warunkujących jego skuteczne działanie. Przy czym do podstawowych składników kwalifikacji, ogólnie pojętych, zalicza się: kwalifikacje społeczno-moralne, fizyczne i zdrowotne oraz zawodowe, a także układy osobowościowe (cechy charakterologiczne, zainteresowania itp.), a szczególnie motywacje¹⁰. Niemiecki prakseolog U. Boehm kwalifikacje określa jako umiejętności, zdolności, doświadczenia, zręczności, wiedzę itp., które pracownikowi umożliwiają jego pracę jako konkretną, pożyteczną działalność stanowiącą przesłankę w procesie produkcji¹¹.

Wszystkie definicje kwalifikacji można umieścić na linii, której granicą z jednej strony byłoby najszersze ujęcie kwalifikacji, a więc wszystko, co pomaga w uzyskaniu oczekiwanego wyniku działalności, a z drugiej definicja, która mówi, że jest to zbiór umiejętności pozwalających rozwiązać zadania wynikające ze

⁸ K. Dymek-Balcererek, *Kompetencje pedagogiczne nauczyciela*, [w:], F. Szlosek, *Drogi i bezdroża kształcenia nauczycieli w Polsce*, Radom 1995, s. 91.

⁹ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1996, s. 146.

¹⁰ Por. Z. Wiatrowski, *Podstawy pedagogiki pracy*, Bydgoszcz 1994; T. Nowacki, *Pedagogika pracy*, Warszawa 1981.

¹¹ Por. T. Nowacki, *O kwalifikacjach prawie wszystko*, Warszawa 1999, s. 17.

stanowiska pracy. Najszersze ujęcie kwalifikacji traktuje nie tylko o pracy, ile o wszelkiej działalności, gdyż każda z nich dla swojej skuteczności wymaga pewnego poziomu wiedzy i umiejętności.

Na podstawie przedstawionych poglądów można przyjąć, że struktura kwalifikacji zawodowych ogólnie obejmuje trzy podstawowe elementy: 1) wiedzę ogólną i zawodową; 2) umiejętności wykonywania określonych czynności praktycznych; 3) właściwe dla danego zawodu (specjalności) dyspozycje osobowościowe, rozumiane jako zespół cech psychofizycznych stanowiących o predyspozycjach do wykonywania określonych zadań.

Z dotychczasowych rozważań i wyróżnionych komponentów kwalifikacji wynika konieczność kompleksowego i interdyscyplinarnego spojrzenia na charakterystykę poszukiwanych kwalifikacji pedagogicznych nauczycieli, albowiem od ich wszechstronnej wiedzy oraz integracji umiejętności dydaktycznych i wychowawczych zależy poziom działalności edukacyjnej współczesnej szkoły.

W literaturze przedmiotu pojęcie i zakres kwalifikacji pedagogicznych są rozmaicie rozumiane oraz ujmowane w aspekcie i kategoriach kompetencji, umiejętności, funkcji, zadań zawodowych nauczyciela czy w postaci profesjogramów. Pomimo tych rozbieżności coraz powszechniejsze jest przekonanie o decydującym wpływie kwalifikacji pedagogicznych na efektywność pracy nauczyciela oraz o wyuczalności tych kwalifikacji¹².

Z. Woroniecki ogólnie przez kwalifikacje pedagogiczne nauczycieli rozumie wiadomości i (oparte na nich i na doświadczeniu) umiejętności specjalistyczne (tzw. kierunkowe) oraz pedagogiczne. Przy czym wiedza i umiejętności pedagogiczne są wspólne dla wszystkich nauczycieli, specyficznie przejawiając się w danej specjalizacji przedmiotowej¹³. B. Kwiatkowska-Kowal z kolei kwalifikacje pedagogiczne określa jako poziom i jakość przygotowania zawodowego organizatorów i realizatorów procesu edukacji do świadomej oraz celowej pracy dydaktyczno-wychowawczej ukierunkowanej na rozwijanie i doskonalenie osobowości wychowanków w sferach poznawczej (oczekiwania wobec świata), czynnościowej (sposób zachowania wobec osób i samego siebie, wobec sytuacji oraz przedmiotów) i motywacyjnej (potrzeby, wartości i cele życiowe)¹⁴. Nieco inaczej charakteryzują kwalifikacje pedagogiczne J. Bogusz i Z. Kosyrz, którzy zaliczają do nich wiedzę

¹² Por. Z. Woroniecki, *Wymagania kwalifikacyjne (zawodowo-pedagogiczne) wobec nauczycieli wynikające ze swoistości działalności pedagogicznej*, [w:], Z. Woroniecki, *Wymagania kwalifikacyjne stawiane nauczycielom jako grupie zawodowej*, Warszawa 1988, s. 77.

¹³ Tamże, s. 78.

¹⁴ Por. B. Kwiatkowska-Kowal, *Koncepcja zadaniowa kształcenia nauczycieli w uniwersytetach*, [w:], *Nauczyciele nauczycieli*, red. H. Kwiatkowska, A. Kotusiewicz, Warszawa – Łódź 1992, s. 141 – 142.

pedagogiczną, myślenie i działanie pedagogiczne¹⁵. Uważają oni, że wiedza pedagogiczna stanowi główny składnik kwalifikacji nauczycielskich. Jest ona podstawową i zasadniczą strukturą twórczego myślenia i działania pedagogicznego. Obejmuje znajomość twierdzeń o zależnościach rządzących zjawiskami i procesami dydaktyczno-wychowawczymi. Dla nauczyciela szczególnie ważne w tej płaszczyźnie są znajomość celów, treści kształcenia i wychowania, metod i form realizacji zajęć dydaktycznych, zasad, których należy przestrzegać, oraz środków organizacji i prowadzenia działalności dydaktyczno-wychowawczej. Myślenie pedagogiczne jest specyficznym procesem poznania i rozumienia rzeczywistości dydaktyczno-wychowawczej. Podstawą jego jest kontakt myślącej jednostki z określonymi faktami, procesami i zjawiskami, które odzwierciedlone w umyśle człowieka pozwalają mu lepiej zrozumieć ich istotę, a także zależności, jakie między nimi występują. Istotnym jego elementem jest wyobraźnia¹⁶. Pozbawiony jej nauczyciel nie jest w stanie przewidywać skutków swego działania oraz dokonywać odpowiedniego projektowania wychowawczego. Działanie pedagogiczne jest natomiast przykładem działania społecznego, prowadzącego do modyfikacji zachowań, postaw i dążeń jednostek lub zbiorowości. Ponieważ działania te zmierzają do takiego zmodyfikowania zachowań i postaw uczących się, aby uzyskać zaspokojenie określonych potrzeb, dążeń czy interesów działającego, ich centralnym składnikiem są metody i środki, od których zależy skuteczność działania¹⁷.

Zgodnie z najnowszymi tendencjami preferuje się „nadmiarowy” model kwalifikacji pedagogicznych, odpowiadający szeroko pojętej refleksji pedagogicznej nad całością edukacji, tj. procesami kształcenia, wychowania i oświaty. Na tak rozumiane kwalifikacje składają się: poziom wykształcenia ogólnego, wiedza pedagogiczna (obejmująca wiadomości z zakresu nauk zajmujących się problematyką kształcenia, wychowania i oświaty), myślenie pedagogiczne (rozumiane jako uporządkowany proces operacji poznawczych służących zbieraniu, selekcjonowaniu i przetwarzaniu informacji pedagogicznych), pragmatyczne sprawności dydaktyczno-wychowawcze przejawiające się w działaniu pedagogicznym (traktowanym jako złożony ciąg świadomych i celowych czynności pedagogicznych ukierunkowanych na kształtowanie osobowości wychowanków oraz doskonalenie rzeczywistości edukacyjnej)¹⁸.

¹⁵ J. Bogusz, Z. Kosyrz, *Wychowanie patriotyczne młodzieży*, Warszawa, s. 161.

¹⁶ Por. R. Bera, *Metodyka kształtowania postaw żołnierskich*, Warszawa 1999, s. 72.

¹⁷ J. Bogusz, Z. Kosyrz, *Wychowanie...*, wyd. cyt., s. 163 – 165.

¹⁸ Por. A. A. Kotusiewicz, *Kształcenie nauczycieli...*, wyd. cyt., s. 138 – 139; A. A. Kotusiewicz, H. Kwiatkowska, *Koncepcja reorientacji w pedagogicznym kształceniu nauczycieli*, [w:], *Nauczyciele...*, wyd. cyt., s. 162.

Wszystkie przedstawione poglądy ujmują kwalifikacje pedagogiczne w aspekcie zadaniowym i działaniowym, pomijając częściowo sferę osobowościową i psychologiczno-pedagogiczną nauczycieli. Dlatego w dalszej części artykułu przedstawione zostaną kwalifikacje pedagogiczne w kategoriach kompetencji, w ramach których są obecnie częściej ujmowane przez autorów.

W ostatnich latach znamiennej cechą prowadzonych analiz różnych zawodów i profesji jest posługiwanie się pojęciem kompetencji. To one charakteryzują kwalifikacje ludzi w poszczególnych zawodach, a także są swoistą gwarancją dobrej roboty i osiągania sukcesów. Tylko ludzie o określonych i wysokich kompetencjach mogą być profesjonalistami. Podejście to odnosi się również do kwalifikacji współczesnego nauczyciela, co znajduje odzwierciedlenie zarówno w literaturze, jak i praktyce edukacyjnej.

W literaturze można spotkać różne definicje kompetencji. M. Czerepniak-Walczak przytacza następujące definicje kompetencji: zdolność i gotowość do wykonywania zadań na określonym poziomie (wg O. H. Jenkinsa); wyuczalna umiejętność robienia rzeczy dobrze, sprawności niezbędne do radzenia sobie z problemami (wg D. Fontany); szczególna właściwość wyrażająca się w demonstrowaniu na wyznaczonym przez społeczne standardy poziomie umiejętności adekwatnego zachowania się oraz przyjmowania na siebie odpowiedzialności za nie (wg M. Czerepniak-Walczak). Najtrafniejszym opisem kompetencji wydaje się być jednak definicja, według której kompetencja to harmonijna kompozycja wiedzy, sprawności, rozumienia oraz pragnienia¹⁹, albowiem definicja ta odnosi się do trzech podstawowych sfer aktywności człowieka, których współdziałanie decyduje o profesjonalnym wykonywaniu zadań.

Charakterystyczną cechą kompetencji jest również to, że są one zawsze kategorią podmiotową, kompetencje są własnością określonej osoby. Szczególnym zaś atrybutem kompetencji jest dynamika ujawniająca się w działaniu, w relacji człowieka z rzeczywistością. Być może dlatego odkryto szczególną atrakcyjność i celowość stosowania tego terminu w odniesieniu do opisywania kwalifikacji określonych zawodów. Odnosi się to również do zawodu nauczyciela.

Obecnie w rozważaniach dotyczących kompetencji nauczycieli wyróżnia się trzy ich grupy: 1) kompetencje merytoryczne – dotyczące zagadnień nauczanego przedmiotu, nauczyciel jest ekspertem i doradcą przedmiotowym; 2) kompetencje dydaktyczno-metodyczne – dotyczące warsztatu nauczyciela i ucznia, a więc metod i technik nauczania oraz uczenia się, zwłaszcza aktywizujących, projektowych

¹⁹ M. Czerepniak-Walczak, *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*, Toruń 1997, s. 87 – 88.

i pracy grupowej, nauczyciel jest doradcą dydaktycznym; 3) kompetencje wychowawcze – dotyczące różnych sposobów oddziaływania na uczniów, do których należą umiejętności komunikacyjne, rozwiązywania problemów danego wieku rozwojowego, nauczyciel jest doradcą wychowawczym i życiowym²⁰.

Z zagadnieniem kompetencji wiążą się też rozważania R. I. Arendsa nad cechami efektywnego nauczyciela. Zdaniem tego autora efektywny nauczyciel to osoba, która poza kompetencjami przedmiotowymi (rzeczowymi) posiada wysokie kwalifikacje pedagogiczne, wśród których wyróżnia cztery grupy: 1) władanie zasobem wiedzy, na którym opiera się sztuka nauczania; 2) dysponowanie repertuarem najlepszych sposobów postępowania pedagogicznego; 3) wykazywanie postawy i umiejętności niezbędnych do systematycznej refleksji i rozwiązywania problemów; 4) rozumienie uczenia się i nauczania jako procesu ustawicznego²¹.

W Polsce prekursorem określania kwalifikacji pedagogicznych w kategoriach kompetencji jest T. Lewowicki, który proponuje tworzenie „modeli” kompetencji zawodowych nauczycieli²². I tak, w kręgu kompetencji osobowościowych znaleźć się powinny między innymi: wrażliwość, otwartość na problemy jednostek i na problemy społeczne, nastawienie na porozumiewanie się (konstruktywny dialog) z innymi ludźmi, samokrytycyzm i nastawienie na własny rozwój, samoedukację, uznanie praw innych ludzi, szacunek dla podmiotowości innych i świadomość własnej podmiotowości²³. Pod każdym z tych określeń kryją się ważne kompetencje ludzkie – tak pożądane u współczesnych nauczycieli.

W zakresie kompetencji psychologicznych, obok wiedzy o prawidłowościach rozwoju dzieci i młodzieży, wiedzy o osobowości, znaleźć się powinny umiejętności diagnozowania, prowadzenia negocjacji, rozwiązywania konfliktów itp.²⁴. Na styku kompetencji osobowościowych (osobowości nauczyciela) i kompetencji psychologicznych (wiedzy i sprawności psychologicznej) znajduje się ważny obszar, który nazwać można odpornością na sytuacje społeczne, konflikty i problemy. Odporność ta powinna być kształtowana (oparta na stosownej wiedzy, umiejętności analizy sytuacji, sprawności dostrzegania i rozwiązywania problemów). Te kwestie są prawie całkowicie pomijane w obecnej edukacji nauczycielskiej²⁵.

²⁰ M. Taraszkiewicz, *Jak uczyć jeszcze lepiej! Szkoła pełna ludzi*, Poznań 2001, s. 175.

²¹ R. I. Arends, *Uczymy się nauczać*, Warszawa 1998, s. 36.

²² T. Lewowicki, *Dylematy aksjologii i teleologii społecznej (i edukacyjnej) a kompetencje zawodowe nauczycieli*, [w:], M. Ochmański, *Nowe koncepcje pedagogiczno-psychologicznego kształcenia nauczycieli w szkołach wyższych*, Lublin 1993, s. 17 – 18.

²³ Por. H. Kwiatkowska, *Refleksja nad dniem dzisiejszym edukacji nauczycielskiej w kręgu teorii i praktyki kształcenia wielostronnego*, Warszawa 1994, s. 25 – 26.

²⁴ H. Hamer, *Klucz do efektywności nauczania*, Warszawa 1994, s. 36.

²⁵ T. Lewowicki, *Dylematy aksjologii i teleologii...*, wyd. cyt., s. 18.

Kompetencje ogólnopedagogiczne i metodyczne, obok wiedzy o prawidłowościach rozwoju i sposobach sprzyjania rozwojowi człowieka oraz wiedzy o koncepcjach edukacji i tym, co uznane zostanie za „kanon” wiedzy ogólnopedagogicznej, powinny objąć między innymi umiejętność stawiania pytań o istotę zachowań wychowanków i przyczyny uwarunkowania tych zachowań; umiejętność (opartą na wiedzy teoretycznej) ewaluacji zadań, treści, metod, środków i form działań edukacyjnych; umiejętność tworzenia „mikrosystemów” kształcenia i wychowania, poznania uczniów i ich środowiska²⁶.

W swoich rozważaniach K. Denek kwalifikacje pedagogiczne rozpatruje w kategoriach standardów kompetencji, przyjmując, że we współczesnym kontekście funkcjonowania systemów edukacyjnych (rosnąca złożoność świata, postępująca globalizacja, współistnienie wielu systemów wartości i rozwój cywilizacji informacyjnej) kwalifikacje pedagogiczne nie mają postaci finalnej²⁷, a jako podstawę do sprawowania funkcji kształcących, wychowawczych i opiekuńczych bierze standardy: pragmatyczne, komunikacyjne, współdziałania, kreatywne, informacyjno-medialne i moralne²⁸.

Przyjmując te założenia, kompetencje pragmatyczne nauczyciela powinny wyrażać się w skutecznym planowaniu, organizowaniu, kontroli i ocenie procesu edukacyjnego. Przejawia je nauczyciel, który dysponuje podstawową wiedzą psychologiczną, pedagogiczną i metodyczną o efektywnym działaniu i który umie: opracować ogólną koncepcję kształcenia z uczniami; rozpoznać właściwy stan wiedzy uczących się oraz określić czynnik organizujący poznanie nowych wiadomości i umiejętności; zoperacjonalizować ogólne cele szkolenia i zaprogramować treści nauczania dla ich osiągnięcia; posłużyć się podstawowymi elementami warsztatu dydaktycznego, w tym metodami, formami organizacyjnymi nauczania i pracy uczniów w czasie zajęć – dobierając je odpowiednio do realizacji celów i warunków nauczania; uruchomić i podtrzymać pozytywną motywację uczniów do rozwoju; opracować i posłużyć się różnymi metodami, formami i środkami poznania, kontroli analizy i oceny osiągnięć uczniów; zinterpretować i ocenić osiągnięcia uczniów na tle ich indywidualnych możliwości; ustalić przyczyny niepowodzeń pedagogicznych i zaproponować formy ich likwidacji; rozpoznać typowe formy zaburzeń rozwoju

²⁶ Tamże, s. 18.

²⁷ Zob. K. Denek, *Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej*, Toruń 1999, s. 150.

²⁸ Por. tenże, *O nowy kształt edukacji*, Toruń 1998, s. 214 – 217; R. Kwaśnica, *Wprowadzenie do myślenia o nauczycielu*, [w:], *Pedagogika, podręcznik akademicki*, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Warszawa 2003, s. 298 – 301.

(nerwica, agresywność, używanie środków odurzających) i skierować ucznia po odpowiednią formę pomocy; dokonać oceny skuteczności własnej pracy i zaproponować jej korektę; zaplanować własną koncepcję doskonalenia i samokształcenia zawodowego.

Kompetencje komunikacyjne nauczyciela wyrażają się skutecznością zachowań językowych w sytuacjach dydaktyczno-wychowawczych. Należą do nich: podstawowa wiedza o komunikowaniu interpersonalnym, w szczególności umiejętność słuchania uczniów i empatycznego rozumienia intencji oraz treści ich wypowiedzi; myślenie dialogiczne i rozwijanie w uczniach tych zdolności; umiejętność wykorzystania różnych technik dyskusyjnych oraz umiejętność komunikowania się z uczniami; umiejętność wzbudzania wrażliwości językowej uczniów poprzez odwołanie wartości dziedzictwa kulturowego i funkcji języka jako narzędzia myślenia i porozumiewania się; umiejętność kierowania pracą uczniów do stopnia ich rozwoju i dojrzałości. Ważne jest również doskonalenie poprawności, czytelności i prostomyślności własnych zachowań językowych²⁹.

Kompetencje współdziałania manifestują się skutecznością zachowań prospołecznych i sprawnością działań integracyjnych nauczycieli. Przejawiają je pedagodzy, którzy rozumieją związki między postawą zawodową i własną charakterystyką osobowościową, preferowanym przez siebie stylem interakcyjnym i procesami społecznymi w szkole. Potrafią rozwiązywać sytuacje konfliktowe poprzez negocjowanie i kompromis, wyzwalają i pożytkują inicjatywę szkolonych, doceniając ich możliwości podmiotowe i ukierunkowując je na uczenie się we współpracy, preferują komunikowanie uczuć nad komunikowaniem ocen, opracowują i wdrażają autorskie koncepcje kształcenia integracyjnego oraz potrafią kształtować postawy społeczne swoich uczniów.

Nauczyciel, który legitymuje się kompetencjami kreatywnymi, wyróżnia się innowacyjnością i niestandardowością działań. Posiada je wtedy, gdy zna swoistość działania pedagogicznego jako aktywność niestandardową i potrafi: uzasadnić preferencję czynności na rzecz stymulowania procesów rozwojowych uczniów (rozwój zainteresowań, umiejętność uczenia się) nad czynnościami nauczania; działać zgodnie z tą preferencją; wyzwać kreatywność zachowań i samodzielność myślenia w procesach edukacyjnych; posłużyć się technikami badawczymi w rozpoznawaniu zjawisk pedagogicznych i tworzeniu wiedzy podmiotowej; myśleć krytycznie i sty-

²⁹ Por. K. Dymek-Balcerek, *Kompetencje pedagogiczne nauczyciela*, [w:], *Drogi i bezdroża kształcenia nauczycieli w Polsce...*, wyd. cyt., s. 94.

mulować rozwój tego rodzaju myślenia u uczniów; posłużyć się technikami twórczego rozwiązywania problemów.

Kompetencje informatyczno-medialne wyrażają się w sprawnym korzystaniu z nowoczesnych źródeł informacji. Przejawia je nauczyciel, który zna język obcy, obsługę komputera oraz potrafi wykorzystać technologię informatyczną do wspomagania własnych i szkoleniowych procesów uczenia (np. umie korzystać z bazy danych i sieci Internetu, tworzyć własne programy i pomoce edukacyjne)³⁰.

Kompetencje moralne prezentuje nauczyciel, który ma umiejętność pogłębionej refleksji moralnej przy ocenie dowolnego czynu etycznego, zna własne powinności etyczne wobec podmiotów uczących się i pragnie sprostać ich wymogom w praktyce oraz potrafi myśleć i działać preferencyjnie dla dobra swoich uczniów³¹.

Kompetencje metodyczne ma nauczyciel, który umie działać według reguł określających optymalny porządek czynności. Podstawą owych reguł jest przepis działania mówiący, co i w jakiej kolejności trzeba robić, by osiągnąć zamierzony cel. Takie przepisy czynności nazywane są zazwyczaj metodami. Kompetencje metodyczne w zależności od zaawansowania w rozwoju mogą być rezultatem naśladownictwa, efektem świadomego przestrzegania wyuczonych reguł działania lub własnym (oryginalnym, twórczym) pomysłem³².

R. Kwaśnica wymienia ponadto kompetencje interpretacyjne, postulacyjne (normatywne) i realizacyjne³³. Kompetencje interpretacyjne odnoszą się do świata rzeczy, innych ludzi i do siebie samego w aktach samorefleksji. Kompetencje te umożliwiają nauczycielowi zadawanie pytań, dzięki którym rozumienie świata staje się niemającym końca zadaniem. Pytania o sens życia, co dzieje się wokół nas i co dzieje się z nami, umożliwiają nadążanie za zmianami, jakie zachodzą w naszej sytuacji w nas samych. Nauczyciel charakteryzujący się kompetencjami postulacyjnymi potrafi odtwarzać bądź naśladować cele osiągnięte przez innych i wybierać cele zgodne z zaakceptowaną konwencją bądź ustanawiać cele własne, indywidualne. Kompetencje realizacyjne odnoszą się do umiejętności doboru środków i tworzenia warunków sprzyjających osiągnięciu zakładanych celów. W przypadku dydaktycznej

³⁰ Por. K. Denek, *Aksjologiczne aspekty...*, wyd. cyt.; tenże, *O nowy kształt...*, wyd. cyt.; M. Ochmański, *Nowe koncepcje...*, wyd. cyt.; *Nauczyciele...*, wyd. cyt. Szerzej w: *Standardy wykształcenia zawodowego nauczycieli opracowane przez Zespół Przygotowania Pedagogicznego Nauczycieli Rady ds. Kształcenia Nauczycieli*, przyjęte na posiedzeniu KNP PAN 28 listopada 1998 r. w Warszawie.

³¹ K. Denek, *O nowy kształt...*, wyd. cyt.

³² K. Dymek-Balcerek, *Kompetencje pedagogiczne nauczyciela...*, wyd. cyt., s. 95.

³³ Zob. R. Kwaśnica, *Wprowadzenie do myślenia o nauczycielu...*, wyd. cyt., s. 300 – 301.

pracy nauczyciela kompetencje te okazują się pomocne w trakcie opracowywania programu nauczania oraz organizowania czasu, przestrzeni i uczestników procesu dydaktycznego w taki sposób, aby zapewnić skuteczność działania. Kompetencje realizacyjne są szczególnie przydatne nauczycielowi w warunkach działania, jakich wymaga metoda, którą się posługuje. Każda metoda stawia bowiem określone wymagania realizacyjne, a jej skuteczność zależy od tego, czy uda się nauczycielowi te wymagania spełnić.

B. Niemierko wyróżnia standardy umiejętności nauczycieli dotyczące oceniania, wchodzące w zakres tak zwanej diagnozy edukacyjnej. Kompetentny nauczyciel potrafi dobrać narzędzia ewaluacji do rodzaju decyzji dydaktycznej, wytworzyć narzędzia diagnozy odpowiednie do rodzaju podejmowanych decyzji dydaktycznych, stosować narzędzia pomiaru osiągnięć uczniów i interpretować uzyskane wyniki, wykorzystywać wyniki ewaluacji osiągnięć uczniów, budować trafne, oparte na pomiarze procedury oceniania osiągnięć uczniów wyrażone w stopniach szkolnych, przedstawić wyniki uczniom, rodzicom, dyrekcji i innym nauczycielom³⁴.

Ze wszystkich zaprezentowanych definicji i poglądów wynika konieczność wielowymiarowego podejścia do kwalifikacji czy kompetencji nauczyciela. Niemniej jednak ich opisy będą zawsze niepełne ze względu na ewolucyjny zakres wymagań społeczno-zawodowych stawianych nauczycielom. W związku z tym należy dążyć do opracowania zakresu kwalifikacji redundancyjnych³⁵, które zapewnią nauczycielom podejmowanie i realizację przyszłościowych zadań edukacyjnych w nowoczesnej szkole.

Reasumując powyższe rozważania i wychodząc z założenia, że nauczyciel jest odpowiedzialny za poziom przygotowania (swojego i swoich uczniów) do realizacji zadań edukacyjnych współczesnej szkoły, można określić obszary kompetencji do wykonania tych przedsięwzięć. Dokonując wstępnego podziału, należy do nich zaliczyć kwalifikacje teoretyczno-moralne i kwalifikacje praktyczno-techniczne³⁶. Pierwsza grupa definicji obejmuje kompetencje interpretacyjne, komunikacyjne i moralne, druga zaś – kompetencje postulacyjne, realizacyjne i metodyczne.

³⁴ D. Sołtys, K. M. Szmigel, *Doskonalenie kompetencji nauczycieli w zakresie diagnozy edukacyjnej*, Kraków 1997, s. 5.

³⁵ Kwalifikacje redundancyjne – nadmiarowe, przyszłościowe, wyższe niż w chwili obecnej są potrzebne.

³⁶ Por. R. Kwaśnica, *Doskonalenie nauczycieli w perspektywie wybranych pytań decyzyjnych*, [w:], *Pytanie o nauczyciela*, red. R. Kwaśnica, Warszawa 1993, s. 92; R. Kwaśnica, *Wprowadzenie do myślenia o nauczycielu...*, wyd. cyt., s. 300 – 301.

WNIOSKI

Z przytoczonych charakterystyk mogą wynikać określone wnioski dotyczące doskonalenia kwalifikacji pedagogicznych nauczycieli oraz ich wpływu na przezwycięzanie różnych sytuacji edukacyjnych we współczesnej szkole.

1. W obszarze planistyczno-programowym należy opowiadać się za nowoczesnymi koncepcjami doboru treści kształcenia odchodzącymi od tradycyjnych idei encyklopedyzmu, utylitaryzmu i formalizmu dydaktycznego. Trzeba to robić na korzyść między innymi koncepcji przedmiotowej, koncepcji szerokich pól treściowych, koncepcji „węzłów treściowych”³⁷, a także teorii materializmu funkcjonalnego, szczególnie przydatnych z punktu widzenia współczesnych wyzwań edukacyjnych. Teoria W. Okonia preferuje funkcjonalność kształcenia pedagogicznego oraz rozwój zdolności i kształtowanie twórczej postawy wobec życia i rzeczywistości oraz twórczy udział w jej przekształcaniu³⁸.
2. Należy transponować na grunt teorii i praktyki kształcenia humanistycznego, te koncepcje psychopedagogiczne i dydaktyczne, które mogą konstruktywnie dowartościować programy nauczania. Przykładowo zaliczyć do nich możemy transgresyjną i asertywną teorię osobowości, teorię czynnościowo-zawodową wraz z funkcjonalizmem pedagogicznym, teorię sprawnego działania, teorię komunikowania społecznego, obszar dydaktyki innowacyjnej bazującej na heurystyce myślenia i działania ludzkiego.
3. Warto eksponować podmiotowość przejawiającą się w kształceniu aktywizującym opartym na pedagogicznym dialogu uczestników procesu nauczania, wyzwalamą ich samodzielność i inicjatywę w dostrzeganiu, formułowaniu i rozwiązywaniu problemów poznawczych z zakresu teorii i praktyki dydaktycznej.
4. W całym procesie kształcenia pedagogicznego trzeba wprowadzać indywidualizację nauczania postulującą przejście od zasady „każdemu to samo” do zasady „każdemu to, co dla niego najistotniejsze” oraz nawiązującą do idei autoedukacji pomocnej w ciągłym samodoskonaleniu pedagogicznym.
5. Należy odchodzić od tradycyjnego przekazu wiedzy, tej reproduktywnej, zawierającej w sobie informacje typu „wiem, że”, o charakterze encyklopedycznym, pomniejszającej znacznie rozwój kompetencji interpretacyjnych i realizacyjnych

³⁷ J. Jura, *Funkcjonalność zawodowa absolwentów WSO jako wyznacznik treści kształcenia dowódców szczebla taktycznego*, Warszawa 1985, s. 138.

³⁸ Por. W. Okoń, *Rzecz o edukacji nauczycieli*, Warszawa 1991.

- w procesie kształcenia na rzecz wiedzy produktywnej, użytecznej z punktu widzenia praktyki. Ten rodzaj wiedzy eksponuje umiejętności zastosowania posiadanych wiadomości w działaniu, a więc jest transpozycją stwierdzenia „wiem jak”.
6. W zakresie organizacyjno-metodycznym trzeba zwiększać wykorzystanie form i metod praktycznego kształcenia pedagogicznego, ze szczególnym uwzględnieniem metod aktywizujących, gier dydaktycznych, treningów interpersonalnych, oraz zastosowanie najnowszej technologii kształcenia potęgującej skuteczność i efektywność współczesnego pedagoga.

Ponadto, uwzględniając dynamiczny charakter działalności dydaktyczno-wychowawczej nauczyciela, można stwierdzić, że tylko permanentna analiza rzeczywistości edukacyjnej i życia szkoły może stać się podstawą rzetelnego projektowania procesu kształcenia oraz doskonalenia przyszłych pedagogów (mentorów, tutorów). Zaprezentowane rozważania ukierunkowują przygotowanie nauczycieli między innymi na zwiększenie pedagogicznego potencjału ich kwalifikacji, który umożliwi im skuteczniejsze funkcjonowanie w ciągle zmieniającej się rzeczywistości społeczno-zawodowej oraz twórcze jej przeobrażanie.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Arends R. I., *Uczymy się nauczać*, Warszawa 1998.
- [2] Bera R., *Metodyka kształtowania postaw żołnierskich*, Warszawa 1999.
- [3] Bogusz J., Kosyrz Z., *Wychowanie patriotyczne młodzieży*, Warszawa.
- [4] Czerepniak-Walczak M., *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*, Toruń 1997.
- [5] Denek K., *Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej*, Toruń 1999.
- [6] Denek K., *O nowy kształt edukacji*, Toruń 1998.
- [7] Dymek-Balcerek K., *Kompetencje pedagogiczne nauczyciela*, [w:], F. Szlosek, *Drogi i bezdroża kształcenia nauczycieli w Polsce*, Radom 1995.
- [8] *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1993.
- [9] Hamer H., *Klucz do efektywności nauczania*, Warszawa 1994.
- [10] Jura J., *Funkcjonalność zawodowa absolwentów WSO jako wyznacznik treści kształcenia dowódców szczebla taktycznego*, Warszawa 1985.

- [11] Kotusiewicz A. A., *Kształcenie nauczycieli a problemy współczesnej edukacji*, Warszawa 1989.
- [12] Kwaśnica R., *Doskonalenie nauczycieli w perspektywie wybranych pytań decyzyjnych*, [w:], *Pytanie o nauczyciela*, red. R. Kwaśnica, Warszawa 1993.
- [13] Kwaśnica R., *Wprowadzenie do myślenia o nauczycielu*, [w:], *Pedagogika, podręcznik akademicki*, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Warszawa 2003.
- [14] Kwiatkowska H., *Refleksja nad dniem dzisiejszym edukacji nauczycielskiej w kręgu teorii i praktyki kształcenia wielostronnego*, Warszawa 1994.
- [15] Kwiatkowska-Kowal B., *Koncepcja zadaniowa kształcenia nauczycieli w uniwersytetach*, [w:], *Nauczyciele nauczycieli*, red. H. Kwiatkowska, A. A. Kotusiewicz, Warszawa – Łódź 1992.
- [16] *Leksykon Pedagogika*, red. B. Milerski, B. Śliwerski, PWN, Warszawa 2000.
- [17] Lewowicki T., *Dylematy aksjologii i teleologii społecznej(i) edukacyjnej a kompetencje zawodowe nauczycieli*, [w:], M. Ochmański, *Nowe koncepcje pedagogiczno-psychologicznego kształcenia nauczycieli w szkołach wyższych*, Lublin 1993.
- [18] Nowacki T., *O kwalifikacjach prawie wszystko*, Warszawa 1999.
- [19] Nowacki T., *Pedagogika pracy*, Warszawa 1981.
- [20] Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1996.
- [21] Okoń W., *Osobowość nauczyciela*, rozprawy J. W. Dawida, Z. Myślakowskiego, S. Szumana, M. Kreutza, S. Baleya, Warszawa 1962.
- [22] Okoń W., *Rzecz o edukacji nauczycieli*, Warszawa 1991.
- [23] Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1987.
- [24] Okoń W., *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1996.
- [25] *Pedagogika (podręcznik dla kandydatów na nauczycieli)*, red. B. Suchodolski, Warszawa 1980.
- [26] Sołtys D., Szmigiel M. K., *Doskonalenie kompetencji nauczycieli w zakresie diagnozy edukacyjnej*, Kraków 1997.
- [27] Taraszkiewicz M., *Jak uczyć jeszcze lepiej! Szkoła pełna ludzi*, Poznań 2001.
- [28] Wiatrowski Z., *Podstawy pedagogiki pracy*, Bydgoszcz 1994.
- [29] Woroniecki Z., *Wymagania kwalifikacyjne (zawodowo-pedagogiczne) wobec nauczycieli wynikające ze swoistości działalności pedagogicznej*, [w:], Z. Woroniecki, *Wymagania kwalifikacyjne stawiane nauczycielom jako grupie zawodowej*, Warszawa 1988.

ABSTRACT

Qualifications of teachers are interpreted in various ways in the literature related to the subject. It is not very rarely that they are identified with the level of knowledge and skills necessary to work with young people. In latest texts, to describe them, notions of competence or standards are more and more often used.

The paper reviews the components of pedagogic qualifications of contemporary teachers listed by the authors. They are characterized by complexity and interdisciplinary approach. The authors pay attention to the necessity of enriching pedagogic qualifications of teachers with new competences, including psychological, interpersonal, and pedagogic ones, as well as those related to pragmatic performance, communication, cooperation, creation, methodology, information-media, morale, postulate and realization-based competences.

The concluding part includes conclusions related to training and improving qualifications of teachers. The subject matter should include all the issues concerned with pedagogy, psychology, sociology, theory of communication and the area of innovation didactic based on heuristics of human thinking and doing, which will allow contemporary teachers to function in ever changing reality as well as to change it.

Recenzent dr hab. Elżbieta Gaweł-Luty, prof. nadzw. AMW